

Николай Кирилов

Институт за литература, Българска академия на науките

niki_kirilov@hotmail.com

Раздробена фикция. Една историческа несъобразност в романа „Осъдени души“ на Димитър Димов

Nikolay Kirilov

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Fractured fiction. One historical inauthenticity in the novel *Condemned Souls* by Dimitar Dimov

Abstract

The article is dedicated to the first and most significant novel in Bulgarian literature with a plot from the Spanish Civil War (1936–1939) – the novel *Condemned Souls* (1945) by Dimitar Dimov. In the context of criticism of the literary work of the author (the so-called „Tabacco“ case 1951–1953) and its quasi-socialist poetics, the tendency towards historical incoherence is analyzed. Dimov’s novel has a large number of small historical and logical inaccuracies, but one error is indicated as essential: the narrative of the *Condemned Souls* takes place in 1936 and one of the main characters is a Jesuit, but the historical truth is that between 1932 and 1938 on the territory of Spain „The Society of Jesus“ is banned by the republican Constitution (1931) and edicts of the prime minister Manuel Azaña (1932); these statutory provisions are not repealed until 1938 when the rights of the Order are restored by Francisco Franco. In this way, Dimov’s novel is interpreted as a ‘torn creation’ between fiction and the historical truth.

Keywords: Spanish Civil War; Jesuits; Dimitar Dimov; novel

Може да се приеме, че дискусиите около третия публикуван роман на Димов, добили популярност под названието *Случая „Тютюн“*, са най-емблематичният сюжет за отношенията между художествено творчество и критика в историята на българската литература. Или поне за периода от втората половина на ХХ в. Литературоведските (а и не в точния смисъл на думата „литературоведски“) разpravии около тази творба извличат на повърхността цялата сложност на тези отношения, като част от така изкристализиралата проблематика продължава да бъде актуална и днес: какви са основанията и ориентирите на оперативната критика, до каква степен тя може/трябва да въздейства върху автора и всъщност, ако тази критика съществува, кой гарантира меродавността на нейната позиция? Може ли да се смята въобще, че има такова нещо като външен спрямо твореца авторитет, който да поставя на някаква везна качествата или недостатъците на едно произведение и трябва ли да смятаме този „авторитет“ за „професионалист“, а пък автора за недостатъчно подготвен „лаик“? Може ли, не на последно място, оперативната критика да действа – особено в нашата свръхкомуникативна епоха – като „цедка“ спрямо некачествени текстове, създадени от „неутвърдени“ автори, или просто трябва да приемем, че всяка творческа нагласа, възприятие и форма имат своите права на съществуване?

Във всеки случай, ситуацията при подготовката на романа „Тютюн“ и след излизането му е доста по-сложна от елементарното двоишно противопоставяне *автор – критика*. Освен тази опростена и твърде набиваща се на очи схема има още няколко функции, които са с равностойно значение в разигралата се „интрига“. На първо място, това е *идеологемата*. Тя е отделен актант, който е външен за страната, оказва съществено влияние върху литературно-теоретичните постановки (в лутанията около понятието „социалистически реализъм“) и упражнява натиск както върху критиката, така и върху автора. Друг един актант е вътрешната за страната *политика*, като тази функция често се слива с образа както на *литературния критик* (нещо като „критик политик“), така и на писателя (в случаите на овластеност в структурите на СБП и БКП). Най-съществено възплъщение на тази функция обаче е „Първият“ – Вълко Червенков. Изключително важен актант в ситуацията е *народът*, на когото, чрез неговото (предполагаме) „харесване“ или „нехаресване“ на романа, в определени случаи му се придава „последната дума“ и по този начин също оказва въздействие върху позициите и отношенията на участниците. В тази

посока *Случаят „Тютюн“* може да бъде анализиран вариативно според по-простите отношения *автор – критика, автор – идеологема, автор – политика, автор – народ, критика – идеологема* и т. н. При един такъв анализ би се разяснил целият литературно-исторически възел и биха изникнали изводи за протичащи по това време процеси.

Не може да се отрече обаче, при едно непредубедено преглеждане на материалите около *Случая*, че в част от изказаните от критиката (традиционно белязана като „злодея“) оценки и коментари има известна истина. Бележките на Александър Балабанов относно граматиката на автора (Дойнов, Свиткова 2010: 424–425) например са напълно на мястото си: граматическата компетентност изначално е част от стила, а стилът – от творбата. По същия начин се налага да признаем (имайки предвид все пак и изтънчената юнгианска херменевтика на Ю. Стоянова и Св. Стойчева (Стойнова, Стойчева 2023: 157–167), в съгласие с един от „колосите“ на соцреализма – Ст. Ц. Даскалов (Дойнов, Свиткова 2010: 213), че прекомерната наситеност на разказваческата фраза в романа (а и в други произведения), характеризираща състояние на герой с глагола „съзнавам“ и производните му, погледната чисто езиково, си е стилова тромавост, навяваща даже усещането за речников „паразит“. И от днешна гледна точка, както и от тогавашна, изящният, на места почти куртоазен („салонен“): (Дойнов, Свиткова 2010: 242, 462, 500) изказ на Павел Морев си е фалшив и каквито и литературоведски „сръчности“ да прилагаме – например с психобиографична насоченост – този факт говори за неумелост на автора, а по отношение на един, най-общо психологически и реалистичен, роман – за едно стилово несъвършенство. Разбира се, повечето коментари на критиците около понятията „мироглед“ и „метод“, както и относно „типичността“ на героите, са направо безсмислени, но при по-внимателен анализ в някои поведенчески ходове и реакции на персонажите наистина може да се открие неубедителност.

Една забележка, която прави Георги Караславов (вероятно породена от писателската му рутина) също има своите основания. Тя се отнася до честата непрецизност на Димов по отношение на историческата, а и не само историческата, точност. Караславов изброява доста такива в „Тютюн“:

Все поради неовладяването на материала, на недостатъчното проучване на някои страни от живота са допуснати и редица несъобразности. През стачката, т.е. около 1936 г., един стражар видял Ирина около японската легация, когато японска легация в София дойде към края на 1939 г., когато вече беше избухна-

ла Втората световна война; при погребението на Чакъра, което става през май, децата ядели вишни, набрани от неговата градина, когато през май вишни няма; госпожа Спиридонова още в началото на романа има любовник ротмистър и до края на романа той си остава ротмистър, т.е. за около 12–14 години не получава никакво производство; говори се за самолети – изтребители през Първата световна война, когато тогава нямаше още такива в авиацията; след 9 септември се говори за томовете от съчинения на Сталин; говори се, че при капитулацията на Германия през май 1945 г., нашата армия била в Словакия, а е известно, че нашата армия беше в Словения, Югославия, а не в Словакия, която се намира в състава на Чехословашката република (Дойнов, Свиткова 2010: 377–378).

Поглеждайки към други произведения на Димов, можем да забележим, че Караславов има основания за забележката си и даже може да се говори за известна тенденция на логическа и фактологическа неиздържаност. Пътеписът „Кастилска зима“ на Димов например разказва за пътуването на автора от Ирун до Мадрид при пристигането му в Испания и абсолютно е невъзможно той да е *виждал* Андалусия, която просто не е по пътя му; описвайки престоя си в хотела в Мадрид обаче, той съвсем уверено заявява, че камериерката е „една от ония андалузки красавици“, а даже локализира наречieto ѝ като „севилско“, тъй като го „познавал от романите на Бласко Ибанес“ (Димов 1981b: 357). Наистина би било удивително да се оразличи наречие в чужд език (например за Испания толкова характерното *seseo/ceceo*) само от четене на книги (на български и повечето в превод от френски, а и от автор, който е по произход валенсианец) или дори от изучаване на езика извън съответната страна. И ако подобни изказвания могат да бъдат обяснени чрез нагласата на *вездесъщия автор*, на „проницателния“ и „всезнаещ“ повествовател, за когото „няма тайни“ в човека и човешката душа (това, разбира се, е простима нагласа за творец, но не и за непредубеден наблюдател, а още по-малко за учен, която в случая е „издайническа“), то твърде изненадващо е двукратно заявление на Димов в друг пътепис – „Юлска зима“, че е посетил страни (има се предвид в Южното полукълбо, в Южна Америка), в които Слънцето изгрява и залязва „в обратната посока“ (Димов 1981d: 364). В пиесата „Почивка в Арко Ирис“ пък, чието действие се развива към края на Испанската гражданска война (т.е. около края 1938 или началото на 1939 г.), един от героите анархисти в един момент започва да скандира „Да живее Дурути!“ (Димов 1981c: 164), което, дори възприето с условността на лозунг, е неестествено, тъй като Дурути загива в началото на войната, още през 1936 г., при обсадата на Мадрид (по-под-

ходящо за лозунгарската условност би било например името да е на *идеолог* на анархизма).

Димов не може да се похвали и с кой знае каква битова наблюдателност и въпреки доловимата в някои от испанските му творби претенция, че понеже „познава“ и „разбира“ *въобще народа*, то познава и разбира *и испанския народ*, съществуват описания, които са доста далеч от „реализма“. Нека дадем един пример: в разказа „Задушна нощ в Севиля“ се споменава за това, че в един момент в заведението „Лас Каденас“, където маестро Кинтана и разказвачът са отишли да видят танцьорката Канделита, китаристите в един момент „налапали саксофони“ (Димов 1981а: 292). Всеки, който е виждал андалусийски китарист, е наясно, че това не може да се случи: звучи също толкова вероятно, колкото и биг бендът на Глен Милър в един момент да грабне китари. Испанският фолклор (както и всеки друг всъщност, а и особено по онова време), както и фламенко културата са твърде консервативни, движат се вариативно в строга метрическа (т. нар. *compás*) и инструментална схема и обновленията (особено при китаристите, които най-често се учат в семейна среда) се случват рядко (напр. през 80-те години при така нареченото *Nuevo flamenco*). Все пак, ако решим да „интерпретираме“ това място от творбата, можем да прочетем този „полет на фантазията“ като белязан от идеята за „упадък“, като, в случая, *саксофонът* трябва да изрази „деградацията“ на западната култура, „злотворното влияние“ на отвъдокеанския империализъм върху „девствено чистата“ автентичност на испанеца.¹

В романа „Осъдени души“ (1945) също се натъкваме на неубедителни места и неточности. Пеня Ронда се намира в Астурия, а не в Кастилия-Ла Манча, но дори да приемем този факт като „художествена условност“, въобще топоними с думата *peña* (‘скалa’) са характерни за планински местности в Испания, а Димов описва „пустинна

¹ В тази връзка нека споменем, че на повечето места в изданията на испанските творби на Димов, където се споменава *cante jondo*, то е изписано или като „*cante hondo*“ („дълбока песен“) или като „*cante hondó*“ или като „*cante flamenco*“ (което авторът явно смесва с *cante jondo*). Несигурният правопис на понятието е обясним с това, че по-сериозният интерес към *cante jondo* датира едва от първата четвърт на ХХ в., като за него имат особен принос Лорка и композиторият Мануел де Файя, които основават фестивал през 1922 г. Все пак като ориентир би следвало да служи изписването при Лорка, което е *c* *j* и без ударение, т.е. произношението е различно (Federico García Lorca, *Poema del cante jondo*. Madrid: 1931); става въпрос за т. нар. *eye dialect* (по термина на Джордж Филип Крап) и изписването с *j* запазва автентичното произношение в Андалусия.

степ“ (Димов 1969: 153) в *Meseta Central* с кактуси и пр. Творбата твърди, че в началото на войната в испанските пристанища разтоварват военна техника освен руски, немски и италиански кораби, но и френски (Димов 1969: 191), а Франция спазва стриктно предложената от самата нея „политика на ненамеса“ още от самото начало, затваря границата си и не участва въобще в конфликта (Бийвър 2020: 172–173). Романът многократно споменава за „дон Луис де Коваднога“ като претендент за престола и приятел на отец Ередиа (Димов 1969: 164, 167), но всъщност исторически единственият носител на титлата „граф на Ковадонга“ (Ковадонга е изключително значимо място за историята на Испания – от там започва Реконкистата) е само един човек (тя не се онаследява от друг) и това е първородният син на Алфонсо XIII, астурийският принц, който се казва Алфонсо де Бурбон и Батенберг и който обаче се отказва от правата си заради моргантичен брак още през 1933 г. В същата връзка „фанатичните наварци“ (Димов 1969: 283), за които творбата споменава на няколко места, очевидно са почти легендарните с религиозната си, може да се каже дори рицарска, посветеност на монархическата кауза *requetés* (Бийвър 2010: 241–242), но пък те са *карлисти*, а не *алфонсисти*. Текстът нарича фалангистите „най-нова мода испански националисти“ (Димов 1969: 189) в началото на Испанската гражданска война (1936 г.), но Фалангата е основана още през 1933 г. от сина на диктатора Примо де Ривера – Хосе Антонио (Бийвър 2010: 24). На някои места творбата смислено твърде сближава Йезуитския орден с Инквизицията (Димов 1969: 189), но отношенията между двете формации през епохите всъщност са твърде двусмислени, като се има предвид, че дори самият Лойола е бил преследван от Инквизицията (Гийерму 2002: 10). Очевидна е представата на Димов, че Томистката доктрина, на която действително стъпват йезуитите, е свързана с Платоновата метафизика (Димов 1969: 118), но истината е, че тя стъпва основно на Аристотел², към когото, изглежда, клонят иначе симпатиите на Димов (съдейки и от други негови текстове), явно като по-„материалистичен“. Има и някои разминавания на поведението на Ередиа спрямо уставите на ордена (например – на йезуитите им е забранено да излизат необлечени

²„По времето на Тома битката на Аристотел срещу Платон още не е спечелена. Влиянието на Тома от Аквино осигурява всепобедността на Аристотел до времето на Ренесанса, след което Платон, когото опознали по-пълно, отколкото през Средновековието, отново грабнал палмата на първенството във възгледите на мнозинството философи“ (Ръсел 2018: 214–215).

от килията си (Хубер 2021: 92), а Фани Хорн се наслаждава на гледката на голия до кръста Ередиа в сцената в йезуитския колеж), но тези разминавания са трудни за коментирание, тъй като орденът, макар и бавно, се трансформира и все пак променя уставите си.

Ако голяма част от тези неточности бихме могли да приемем като „незначителни“ или като подчинени на фикцията (макар за повечето да не намирам основание за *необходима* фиктивна употреба), или да ги оправдаем заради епохата на написването на произведението и недостига на документални извори, има един исторически факт, с който романът на Димов не се е съобразил и който чувствително нарушава смисловата кохерентност на творбата. Този факт е, че **по времето, в което се развива действието на втора и трета част на романа** (разказа за отношенията на Фани с йезуита Ередиа – между април 1936 г. и най-късно края на същата година) **всъщност на територията на Испания въобще няма Йезуитски орден!**

Защо това е така? Когато пише романа, Димов е наясно, че в началото на Испанската гражданска война Испания е все още република. Но само дотолкова. Републиканската конституция, приета през декември 1931 г., съдържа един много съществен *член 26*, в който се постановява:

Разпускат се онези религиозни ордени, които по устав полагат, освен трите канонични обета, друг специален за подчиненост на власт, различна от легитимната в държавата. Техните активи се национализират и се използват за благотворителни и образователни цели.³

Този пасаж (и следващите) от конституцията е недвусмислено насочен срещу Йезуитския орден, тъй като членовете му полагат освен обетите за послушание, бедност и целомъдрие, и един четвърти за пряка подчиненост на папата (в съответствие с булата на папа Павел III). Влиянието, което орденът има в страната в областта на образованието (а и не само), е напълно ясно за републиканците и чл. 26 от конституцията е съвсем логична стъпка към реформиране, модернизиране и демократизиране на държавата.

Още в началото на следващата 1932 г. – на 23-ти януари, председателят на министерския съвет Мануел Асаня, известен с отявлената

³ «Quedan disueltas aquellas Órdenes religiosas que estatuarimente impongan, además de los tres votos canónicos, otro especial de obediencia a autoridad distinta de la legítima del Estado. Sus bienes serán nacionalizados y afectados a fines benéficos y docentes.» (Constitución 1931).

си антиклерикална политика⁴, връчва на правосъдния министър декрет, който вече е съвсем конкретно насочен срещу йезуитите (Azaña 1932a). Декретът е публикуван на другия ден в *La Gaceta*, *El Socialista* и *ABC* и заглавието гласи: „Разпуска се на испанска територия „Обществото на Исус“. Още в първия член се заявява, че държавата не признава юридическата личност на ордена, нито каноничните му провинции, резиденции, колежи и други органи, зависими от „Обществото на Исус“ (Azaña 1932a). В чл. 2 се постановява срок от десет дни на членовете на ордена да преустановят общностния си живот, а гражданските управители се задължават да докладват за спазването на наредбата; на членовете се забранява да се събират явно или тайно, да се срещат и сдружават, за да поддържат ордена.⁵ Този декрет на Асаня демонстрира, че правителството съвсем стриктно следва заложеното в конституцията и категорично е решено да секуларизира редица дейности на територията на Испания. Той е последван от още един декрет (публикуван на 3 юли 1932), който урежда дейността на Съвета на настоятелите («El Patronato») по управлението на активите на Йезуитския орден (Azaña 1932b). По този начин *от 1932 г.* орденът на практика е извън закона и около 3000 йезуити са експулсирани. Съществува, разбира се, вероятност някаква част от тях да са останали нелегално, но във всеки случай те не са били в състояние да извършват дейностите си в общност, легитимно или публично. Реалната ефективност на тези републикански законови разпоредби всъщност се потвърждава от един „контрадекрет“ – от 1938 г., вече издаден от Франсиско Франко, който отменя декретите на Асаня и рестрикциите спрямо йезуитите, предприети от републиканците (Franco 1938). За тази съвременна намеса «el caudillo» (който, малко изненадващо, дори се позовава на авторитета на Менендес Пелайо) получава изключителната благодарност на генерала на ордена – Владимир Ледуховски, придружена от съответните благословии (Бийвър 2020: 395). По този начин възможността за законно пребиваване в страната на

⁴ Известно е неговото заявление още от октомври 1931 г.: „Испания повече не е католическа страна!“ (Bastante 2007).

⁵ «Artículo 2º Los religiosos y novicios de la Compañía de Jesús cesarán en la vida común dentro del territorio nacional en el término de diez días, a contar de la publicación del presente Decreto. Transcurrido dicho término los Gobernadores civiles darán cuenta al Gobierno del cumplimiento de esta disposición. Los miembros de la disuelta Compañía no podrán en lo sucesivo convivir en un mismo domicilio en forma manifiesta ni encubierta, ni reunirse o asociarse para continuar la extinguida personalidad de aquélla.» (Azaña 1932a).

йезуитите се подновява *чак* през 1938 г., след което тяхната дейност постепенно се възстановява.⁶

Какво следва от този исторически факт по отношение на романа на българския автор, чието действие (II и III ч.), както казахме, се развива през 1936 г.? На първо място, цели сцени и сюжетни връзки в наратива се оказват исторически недостоверни. Такива са както посещенията на Фани в резиденцията на йезуитите в Толедо (защото по това време такава няма), така и посещенията ѝ в йезуитския колеж, където преподава Ередиа (защото по това време такива колежи няма). Абсолютно недостоверно на този исторически фон е и финансирането на полева болница от ордена, като се има предвид, че той не разполага с никакви активи и права за (при това общностна!) дейност на територията на страната. Под съмнение е и въобще възможността за свободното самостоятелно пътуване на йезуит из страната, каквото практикува Ередиа при запознанството си с Фани и нейните придружители. Въобще, може да се каже, налице е пълно несъвпадение на разказа с историческата истина, при това в един основен пункт, доколкото един от главните герои е член *именно* на ордена на йезуитите: няма абсолютно никаква възможност разказът да се състои, ако героят беше бенедиктинец или францисканец. Проблемът се задълбочава от това, че текстът на творбата претендира да бъде прецизен и е изпъстрен с факти, имена и данни и на практика ние не можем да го прочетем по друг начин, освен като отговарящ на историческата правда: ако приемем твърдението, че Алфонсо XIII е *de facto* последният крал преди Втората република (което е истинно твърдение), на нас се предлага да приемем и че през 1936 г. из страната се подвизава страховит, мракобесен и фанатичен йезуитски орден (което не е истинно твърдение).

При такова положение на нещата за критиката, разбира се, няма място за *reservatio mentalis* или *pia fraus* и е невъзможно едно толкова съществено и смуцаващо противоречие да бъде подминато без коментар. От една страна, можем все пак да игнорираме историческа-

⁶ Впрочем, тези гонения спрямо йезуитите не са единствените в историята. Орденът е бил подлаган многократно на атаки в Европа както заради дейното си участие в светските дела на монархиите, така и заради влиянието си върху самата папска институция. Най-значителната такава изява на воля за прекратяване на дейността на „Обществото на Исус“ е от 1773 г., когато папа Климент XIV с бреве разпуска ордена; така орденът на практика не съществува в Европа (с изключение на Прусия и Белорусия) до 1814 г., когато е официално възстановен от Светия престол (Хубер 2021: 462–481). В Испания подобни експулсирации има и през XIX в. – през 1820 г., както и при т. нар. Славна революция (1868).

та невярност и да опитаме да четем романа „надисторически“, като говорещ за една „неисторическа Испания“, за една „Испания извън времето“. Такова четене обаче трябва да елиминира истински противоречивия характер на Испания, да я налее „в калъп“, „изрязвайки“ част от духа ѝ, който включва и съпротивата срещу ретроградните сили, която съпротива е повече от решителна при действията на републиканците.⁷ Можем да четем „Осъдени души“ и като „разказ за любовта *въобще*“ – алегоричен и наситен с крайна условност, говорещ за мъжкото и женското начало като драматично общуващи. Но такова четене неизбежно имплицира въпроса: защо тогава точно Испания? Освен това и при двата варианта на прочит ние се сблъскваме със спомената фактологическа педантичност на места в текста, която не ни позволява да го видим през призмата на по-абстрактна или по-условна поетика: творбата си остава психологически, *реалистичен* роман, чието действие е фиксирано в определена страна и в точно определена епоха (най-малкото, в началото на втора част се посочва година и месец). Не мисля, че кой знае колко ни помагат интерпретативни стратегии, говорещи за „създаване на други светове“ (Игов 2012: 36) или „градене на светове“ (Неделчев 2012: 5) у Димов: всяка фикция е „изграждане на свят“, но този свят не може да противоречи на собствените си закони (ако „Под игото“ разполага действието си в Бяла черква, то текстът не твърди например, че Хвърковатата чета на Бенковски участва в бунта в града – фиктивната употреба на творбата си остава такава и претенцията за историческа достоверност въз основа на реални имена и данни е крайно ограничена). В тази връзка можем да се присъединим и към подозренията на Албена Хранова спрямо успеваемостта на текста на Димов като „антикнижен“, „автентичен“, „достоверен“ относно Испания:

Романът „Осъдени души“ претендира да напише първия чужд текст за Испания, който казва истината за нейното „свое“. Българският глас дискредитира класическите французи, за да напише първия истински роман за Испания. Това е битка между чужденци за литературното завладяване на Испания. Разбира се, че „Осъдени души“ се проваля в това си начинание – интелигентът-комунист, който презира романтиците и туризма, без да иска стига до това, от което бяга

⁷ Например факт е, че по време на Втората република са създадени около 7000 училища, което е внушителна цифра спрямо построените едва 1000 през предходните 22 години (Бийвър 2020: 146–147). Този факт показва същинския мащаб на амбициите за промяна по време на Републиката и за справяне с неграмотността и невежеството в страната.

– фиксира натрапчиво това, което презира. Българското повествование твърди, че героите си говорят на испански – защо му са тогава испански думи⁸ в езика им, освен да си направи „колорит“, сигурно по-съмнителен и от този на Мериме (Хранова 2003: 86).

Тъкмо влечението към „колорит“, към екзотика и романтизъм (известна е силната „медиевистка“ нагласа при романтиците) повеждат Димов по посока на средновековната, „елгрековска“ „украса“ на действието и, съответно – към историческото несъответствие, раздробяващо художествената вселена между фактологичното и условното. Най-просто казано – една „вече истинска“ история за „истинската Испания“, в която „кипи“ революционен дух, не би пропуснала факта, че този революционен дух всъщност има своя победа като е изгонил йезуитите.⁹ Идеята за това да се напише романът, като се насложат всички исторически пластове, на практика го превръща в „хомункулус“ на Испания, в сбор от случайно подбрани литературни модели и реални факти, в нещо като пъзел, който е нареден не съвсем правилно. Не мисля, че има съмнение, че „Осъдени души“ е една от обичайните в България книги, което показва и класирането на творбата на 8-мо място в кампанията „Голямото четене“ на БНТ (2009 г.). А това, изглежда, отново ни връща към въпроса за различната рецепция на *народа* и *критиката*... И друго може да се каже със сигурност – романът има своето въздействие! Но пък дали то се дължи единствено на майсторството на изработката му?

⁸ Из изданията на „Осъдени души“ испанските думи всъщност често са неправилно изписани: *aqua* (при това като просторечно) (Димов 1969: 255), *iesuitas* (Димов 1969: 116), но пък правилното *jesuitas* във второто издание (Димов 1957), *anarguismo* (Димов 1957: 79) и *anarquisimo* (Димов 1969: 86), *quaro* явно вместо *guaro* (Димов 1957: 92). Проблемът не е просто в замяна на приличащи си букви (или звуци, напр. **q** с **g**), а по-скоро става въпрос въобще за редакторска (авторска?) незаинтересованост относно правописа на чужд език.

⁹ На места в романа се усеща и несигурност относно това към коя фракция да се прикрепят понятието „революция“. Ако при един от диалозите на Фани с Ередиа тя го пита дали ще има революция и дали ще е „десничарска“, без да получи отговор (Димов 1969: 161), то в сцената с нападението на анархистите над Ередиа в Пеня Ронда в очите на един от анархистите гори „мрачният пламък на революцията“ (Димов 1969: 173). Напълно разбираемо е, че по време на войната думата е присвоена от Фалангата за пропагандни цели, а и в действителност при тогавашното статукво „революцията“ е от нейна страна. Изглежда, че Димов е имал проблем с тази огледална (и парадоксална) логика („революцията“ е всъщност *консервативна*) и това е довело до некатегоричната употреба.

Литература

- Бийвър 2020:** Бийвър, Антъни. Битката за Испания. Испанската гражданска война 1936–1939. София: Изток-Запад, 2020. [Biyvar, Antani. Bitkata za Ispaniya. Ispanskata grazhdanska voyna 1936–1939. Sofia: Iztok-Zapad, 2020.]
- Гийерму 2002:** Гийерму, Ален. Йезуитите. ИК „Кама“, 2002. [Giyermu, ALEN. Yezuitite. IK „Kama“, 2002.]
- Димов 1957:** Димов, Димитър. Осъдени души. София: Народна култура, 1957. [Dimov, Dimitar. Osadeni dushi. Sofia: Narodna kultura, 1957.]
- Димов 1969:** Димов, Димитър. Осъдени души. София: Народна култура, 1969. [Dimov, Dimitar. Osadeni dushi. Sofia: Narodna kultura, 1969.]
- Димов 1981а:** Димов, Димитър. Задушна нощ в Севиля. // Димов, Димитър. Съчинения в 5 тома, Т. 4. София: Български писател, 1981, с. 279–303. [Dimov, Dimitar. Zadushna nosht v Sevilya. // Dimov, Dimitar. Sachineniya v 5 toma, T. 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1981, s. 279–303.]
- Димов 1981б:** Димов, Димитър. Кастилска зима. // Димов, Димитър. Съчинения в 5 тома, Т. 4. София: Български писател, 1981, с. 353–358. [Dimov, Dimitar. Kastilska zima. // Dimov, Dimitar. Sachineniya v 5 toma, T. 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1981, s. 353–358.]
- Димов 1981с:** Димов, Димитър. Почивка в Арко Ирис. // Димов, Димитър. Съчинения в 5 тома, Т. 4. София: Български писател, 1981, с. 145–253. [Dimov, Dimitar. Pochivka v Arko Iris. // Dimov, Dimitar. Sachineniya v 5 toma, T. 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1981, s. 145–253.]
- Димов 1981д:** Димов, Димитър. Юлска зима. // Димов, Димитър. Съчинения в 5 тома, Т. 4. София: Български писател, 1981, с. 363–394. [Dimov, Dimitar. Yulska zima. // Dimov, Dimitar. Sachineniya v 5 toma, T. 4. Sofia: Balgarski pisatel, 1981, s. 363–394.]
- Дойнов, Свиткова 2010:** Дойнов, Пламен, Свиткова, Анна (съст.). Другият „Лютюн“. Документи и спомени. София: ИК „Несарт“, „Монд дипломатик – България“, 2010. [Doynov, Plamen, Svitkova, Anna (sast.). Drugiyat „Tyutyun“. Dokumenti i spomeni. Sofia: IK „Nesart“, „Mond diplomatik – Bulgariya“, 2010.]
- Игов 2012:** Игов, Светлозар. Тримата братя и златната ябълка. Романът „Лютюн“ като приказка. // Иванова-Гиргинова, М., Е. Димитрова (съст.). Димитър Димов – век по-късно. София: Изд. „Ка-

рина-Мариана Тодорова“, 2012, с. 26–56. [Igov, Svetlozar, Trimata bratya i zlatnata yabalka. Romanat „Tyutyun“ kato prikazka. // Ivanova-Girginova, M., E. Dimitrova. Dimitar Dimov – vek po-kasno. Sofia: „Karina-Mariana Todorova“, 2012, s. 26–56.]

Неделчев 2012: Неделчев, Михаил. Европеецът Димитър Димов. // Иванова-Гиргинова, М., Е. Димитрова (съст.). Димитър Димов – век по-късно. София: Изд. „Карина-Мариана Тодорова“, 2012, с. 5–16. [Nedelchev, Mihail. Evropeetsat Dimitar Dimov. // Ivanova-Girginova, M., E. Dimitrova (sast.). Dimitar Dimov – vek po-kasno. Sofia: „Karina-Mariana Todorova“, 2012, s. 5–16.]

Ръсел 2018: Ръсел, Бърtrand. История на западната философия, Т. 2. Средновековна католическа философия. София: Скайпринт 04 ЕООД, 2018. [Rasel, Bartrand. Istoriya na zapadnata filosofiya, T. 2. Srednovekovna katolicheska filosofiya. Sofia: Skayprint 04 EOOD, 2018.]

Стоянова, Стойчева 2023: Стоянова, Юлияна, Стойчева, Светлана. Романите на Димитър Димов. Философско-психологически прочит. София: Сонм, 2023. [Stoyanova, Yuliyana, Stoycheva, Svetlana. Romanite na Dimitar Dimov. Filosofsko-psihologicheski pročit. Sofia: Sonm, 2023.]

Хранова 2003: Хранова, Албена, Две версии на фламенкото. // Константинова, Е., М. Иванова-Гиргинова (съст.). Случаят Димитър Димов. Литературни разследвания. София: ИЦ „Боян Пенев“, 2003, с. 85–90. [Hranova, Albena. Dve versii na flamenkoto. // Konstantinova, E., M. Ivanova-Girginova (sast.). Sluchayat Dimitar Dimov. Literaturni razsledvaniya. Sofiy: ITS „Boyan Penev“, 2003, s. 85–90.]

Хубер 2021: Хубер, Йоханес. Йезутите. Изд. „Инле“ ЕООД, 2021. [Huber, Yohanes. Yezuitite. Izd. „Inle“ EOOD, 2021.]

Azaña 1932a: Azaña, Manuel. Decreto declarando disuelta en el territorio español la Compañía de Jesús, 24. 01.1932. https://es.wikisource.org/wiki/Decreto_declarando_disuelta_en_el_territorio_espaa%C3%B1ol_la_Compa%C3%B1a_de_Jes%C3%BA [accessed: 20 May 2024].

Azaña 1932b: Azaña, Manuel. Decreto – El Patronato, 03. 07. 1932. https://usuaris.tinet.cat/fqi_sj/propiedad/gaceta_03_07_1932_patronato.pdf [accessed: 20 May 2024].

Bastante 2007: Bastante, Jesús. La última expulsión, 21. 01. 2007. <https://www.abc.es/sociedad/abci-ultima-expulsion-jesuitas-200701210300-1>

631031233673_noticia.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.abc.es%2Fsociedad%2Fabc-ultima-expulsion-jesuitas-2007012103001631031233673_noticia.html [accessed: 20 May 2024].

Constitución 1931: Constitución española de 1931. https://es.wikisource.org/wiki/Constituci3n_espa3ola_de_1931/T3tulo_III [accessed: 20 May 2024].

Franco 1938: Franco, Francisco. Decreto restableciendo en España la Compañía de Jesús, 07.05.1938. https://es.wikisource.org/wiki/Decreto_restableciendo_en_Espa%3%B1a_la_Compaa%3%B1%C3%ADa_de_Jes%C3%BAs [accessed: 20 May 2024].

Verdoy 1995: Verdoy, Alfredo. Los bienes de los jesuitas. Disolución e incautación de la Compañía de Jesús durante la Segunda República. Madrid: Trotta, 1995.